

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 9
SEPTEMBER

1995

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
135 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Inge Adriansen
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Kim Furdal (ansv.),
Institut for
sønderjysk Lokalhistorie,
6200 Aabenraa

Carsten Porskrog Rasmussen
Fredenshøj 28,
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministeriets
bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev

I dette nummer:

Kværs-døbefonten vender tilbage 215
Den 30. juli 1995 var Kværs kirke smykket til fest i glæde over, at den romanske døbefont af granit blev genindsat og på ny taget i brug. Museumsinspektør Inge Adriansen, Museet på Sønderborg Slot, fortæller om døbefontens bevægede historie og generelt om de »forviste døbefonte« i Sønderjylland.

Den middelalderlige dåb 220
Det kan i dag være vanskeligt at forstå den katolske tros betydning for det middelalderlige menneske. Museumsinspektør Lennart Madsen, Haderslev Museum, har set nærmere på middelalderlig dåbsliturgi og de mange middelalderlige granitdøbefonte, der er bevaret i Sønderjylland.

En købmandsfamilie i Tønder 225
I sommeren 1994 fandt lektor Hilmer Juhl Christensen på loftet i sit hus en række papirer og fotos, der havde tilhørt købmandsfamilien Thomsen i Tønder. Det er blevet til en historie om den succesfulde Tønderkøbmand Caspar Thomsen, som grundlagde Tønder Handelsstandsforening og sønnen Johannes Thomsen, der i 1937 blev Tønders sidste tyske borgmester.

En løjtnant i Sikringsstilling Nord 233
Sønderjysk Månedsskrift bragte i nr. 4, 1995 to artikler om Sikringsstilling Nord. I den følgende artikel beretter løjtnant Adolf Schaich om sit ophold i Nordslesvig under Første Verdenskrig, hvor han ledede et kompagni militære straffefanger, der skulle arbejde på byggeriet af Sikringsstilling Nord.

Det sker på de nordslesvigske museer 240

Bognyt 242

Bagsiden om forsiden:

Sønderjyllands middelalderlige døbefonte 244
»Danmark er granitdøbefontenes land«. Intet andet sted er de middelalderlige døbefonte bevaret i så rigt mål. Museumsinspektør Lennart Madsen, Haderslev Museum, gennemgår de forskellige typer af døbefonte og motiverne på disse, som man kan finde i de sønderjyske kirker.

Forsidebilledet. Den 30. juli 1995 kunne Kværs-døbefonten atter indtage sin gamle plads i Kværs kirke. Døbefonten blev i 1859 erstattet af en ny empire-døbefont i træ. Efter et ophold som vandtrug på gården Tvingholm kom døbefonten i 1902 til Städtisches Museum, hvor den har stået, indtil det forbedrede museumssamarbejde over grænsen gjorde det muligt at bringe døbefonten tilbage til sin oprindelige plads. På billedet ses døbefonten sammen med kirketjeneren i Kværs kirke lige efter flytningen.

Kværs-døbefonten vender tilbage

Af INGE ADRIANSEN

Den 30. juli 1995 var Kværs kirke smykket til fest i glæde over, at dens fornemste stykke inventar, den romanske døbefont af granit, blev genindsat og nu atter skulle tages i brug.

Døbefonten er jævngammel med kirken og er fra omkring år 1200, men den blev i 1859 kasseret af sognets beboere. På dette tidspunkt foretrak man at få en mindre og mere enkelt udsmykket døbefont af træ og har nok opfattet den gamle font som plump og rått tilhugget. I hvert fald kom fonten ikke blot ud af brug, men også helt ud af kirken, og den fik senere en yderst ydmyg anvendelse som vandingstrug for heste på gården Tvingholm.

Her blev den romanske døbefont opdaget af museumsfolk fra bymuseet i Flensborg i 1902. De købte fonten for 200 Mark og lod den indgå i en udstilling med kirkeinventar fra hele Sønderjylland. På dette tidspunkt var der kun to mindre museer i Nordslesvig, henholdsvis i Haderslev og Aabenraa, og museet i Flensborg var det eneste, der dækkede hele landsdelen. Især samlingen af kirkeinventar var god, og Kværs-døbefonten kom således til at indgå i en fin kulturhistorisk sammenhæng på Städtisches Museum - og ingen i samtiden syntes at have noget at indvende herimod.

I Kværs kirke stod den nye empire-døbefont af træ og tjente sit formål lige så godt som den gamle granitfont. På gården Tvingholm kunne hestene lige så godt drikke af et andet trug - og gård-ejeren kunne glæde sig over de 200 Mark.

Forviste fonte

Man har løbende fornyet og modernise-

ret inventaret i kirker over hele landet. I forbindelse hermed skete der ikke sjældent en udskiftning af døbefonten. I de 20 sogne på Als og Sundeved er de oprindelige døbefonte således blevet udskiftet i seks af kirkerne.

I 1908 blev der oprettet et hjemstavns-museum for Als og Sundeved i Sønderborg. Blandt de første erhvervelser til samlingen af kirkeinventar var en granitfont, som museumsleder Jens Raben havde fundet i Ketting præstegård, hvor den fungerede som vandingstrug i hønsegården. Ligheden med Kværs-fontens skæbne er slående, men Raben betalte

Kværs-døbefonten i sine nye, men dog gamle omgivelser. Foto: Konserveringscentret i Gram.

Jens Raben (1880-1960) medstifter af Museet på Sønderborg Slot »Altertumsverein. Verein zur Pflege der Heimatkunde für Alsen und Sundewitt« og museets ihærdige museumsinspektør fra oprettelsen i 1908 og frem til 1955.

dog ikke 200 Mark for sin erhvervelse. Han overtalte præsten til at forære fonten til museet i Sønderborg, hvor den stadig indgår i samlingen af kirkeinventar.

Flere af de kasserede, romanske døbefonte fra Als og Sundevad har haft en broget historie. En af dem var således endt som blomsterkumme foran det tyske officerskasino i Sønderborg. Da kasinoet blev solgt i 1919, ønskede ejeren hverken at skænke fonten eller at sælge den til en pris, som museet kunne betale. Museumsleder Jens Raben valgte da at sikre sig døbefonten på helt usædvanlig vis - ved tyveri! Sammen med to stærke mænd lod han døbefonten afhente en mørk nat og skjulte den indtil 1921, hvor den blev indført i museets protokol med en beretning om den helt usædvanlige

fremgangsmåde for erhvervelse af museumsgenstande.

Jens Raben gjorde sig store anstrengelser for at opspore de kasserede døbefonte, og under sine talrige cykelture havde han et vågent øje for usædvanlige genstande. Således lykkedes det ham at finde de kasserede fonte fra kirkerne i Ulkebøl og Ullerup som blomsterkummer i haver og at overtale menighedsrådene til at genindsætte dem i kirkerne. Takket være hans indsats kan vi i dag finde de fleste af de kasserede fonte på plads igen i kirkerne.

Men i én af egnens kirker forbavses man dog over at møde en middelalderlig font. Det er i frimenighedskirken i Stenderup, opført i 1910-12. Den roman-

Kværs-døbefonten på vej tilbage til sin oprindelige plads i Kværs kirke. Foto: Konserværingscentret i Gram.

Kværns kirke, hvor empire-døbefonten fra 1859 nu erstattes af den oprindelige romanske granitdøbefont. Foto: Nationalmuseet.

ske font har været vandingstrug på en gård i Holbøl, nabosognet til Kværns, og stammer antagelig fra Holbøl eller Kliplev kirke. Det er ikke kun Kværns-borgerne, der har udskiftet deres middelalderlige døbefont. Det var en modedille, som var udbredt i 1800-tallet ud fra et oprigtigt ønske om at skabe den smukkeste mulig ramme om gudstjenesten og dåbshandlingen. Vore kirkerum afspejler på godt og ondt skiftende tiders smag.

Tilbageføring af kulturgods efter Genforeningen

Tyskland var taber i Første Verdenskrig,

og som følge heraf kom der i 1920 to folkeafstemninger i det dansk-tyske grænseland. I Kværns stemte 81% for Danmark, og i Flensborg stemte 75% for Tyskland. Da den nye grænse blev trukket tværs gennem landsdelen, kom Kværns til at ligge i Danmark, mens Flensborg forblev i Tyskland.

For Städtisches Museum i Flensborg betød den nye grænse, at der fra dansk side blev rejst ønsker om udlevering af mange museumsgenstande, som stammede fra Nordslavien. I Versailles-traktaten om Tysklands nye grænser fandtes ingen generel aftale om udlevering af

kulturgods, og de danske forhandlere stod derfor svagt med deres ønsker. Det lykkedes at skabe enighed mellem Danmark og Tyskland om, at Städtisches Museum skulle udlevere deponeringer fra de nordslesvigske kirker. Derimod blev der ikke enighed om genstande, der var købt af Städtisches Museum, hvad enten det var af menighedsrådene eller som i Kværs hos private. Dette betød, at Kværs-døbefonten ikke blev omfattet af udleveringsaftalen.

På Städtisches Museum var man naturligt nok ikke videre begejstret for de ønsker og krav om udleveringer, der blev rejst fra dansk side ved Genforeningen. Man udleverede derfor kun det, der var absolut nødvendigt i henhold til den indgåede, mellemstatslige aftale. Museets ledelse gik endda så vidt i sin demonstration af uvilje over for denne aftale, at man i en årrække bibeholdt tomme pladser i udstillingen med kirkeinventar og

*Døbefonten under opsætningen i Kværs kirke.
Foto: Konserværingscentret i Gram.*

lod opsætte skilte med den lakoniske tekst: »Zufolge des Versaillesvertrags an Dänemark ausgeliefert«. I Kværs var en del sogneboere kede af, at deres forfædre i sin tid havde kasseret den gamle døbefont. De ønskede derfor at få fonten tilbageført til kirken. Det var imidlertid ikke muligt, da Städtisches Museum havde erhvervet døbefonten på regulær vis og herved antageligt reddet den fra at gå til. Ingen kunne anfægte dette, og fonten havde tilsyneladende fået sit blivende sted i museumsudstillingen i Flensborg.

Men i sommeren 1995 er Kværs-borgernes gamle ønske pludseligt gået i opfyldelse, og det skyldes, at den har kunnet indgå i en større udveksling af kulturmindere. Det er en ny aftale, der bygger på gensidighed og tillid.

Gensidige dansk-tyske deponeringer i 1995 Städtisches Museum er som nævnt Kværs-fontens retmæssige ejer, og dette forhold er der ikke ændret på med fontens tilbageføring til kirken i 1995. Juridisk er der tale om et langtids-udlån, en såkaldt Dauer-Leigabe. Deponeringen af døbefonten sker i øvrigt slet ikke til sognekirken i Kværs, men til Museet på Sønderborg Slot, som har videre-deponeret fonten til kirken i Kværs, men museet har det museale ansvar for fonten. Der er dog her tale om rent formelle detaljer, og fonten er da også ført direkte fra bymuseet i Flensborg til sognekirken i Kværs.

Deponeringen af Kværs-fonten indgår i en større udveksling af genstande, der skal tjene til at styrke særpræg og karakteristika ved museerne i Sønderborg og Flensborg. Aftalen om udveksling af museumsgenstande er truffet i sommeren 1995, og den er et resultat af et mangeårigt godt samarbejde mellem de to museer på hver side af den danske grænse.

I de seneste år er dette samarbejde

blev styrket, hvad den nye aftale er vidnesbyrd om. Den vil indebære en gensidig deponering af genstande, i overvejende grad ting, der har været i magasin, og som nu vil kunne indgå i bedre kulturhistoriske sammenhænge hos nabo-museet. Städtisches Museum vil fra Sønderborg Slot bl. a. få deponeret træskærerarbejder fra det sydvestlige Slesvig, fra en samling tilvejebragt af maleren og billedskæreren Christian Carl Magnusen.

*

Kværs kirke har i 75-året for folkeafstemningerne og Genforeningen fået sit fornemste stykke inventar ført tilbage. Menigheden kan hver søndag glæde sig over at se den smukke døbefont stå i koret foran alteret og opleve, at sognets børn påny bliver døbt i den romanske granitfont.

For blot ti år siden ville det næppe have været muligt at indgå aftaler af denne art, men siden da har det grænseoverskridende samarbejde udviklet sig fra skåltale-niveau til den konkrete verden. Herom vidner den udstilling, som museerne i Flensborg og Sønderborg har lavet i fællesskab i anledning af 75-året for folkeafstemningerne og Genforeningen, og herom vidner også den tilbageføring af døbefonten, som fandt sted den 30. juli 1995 i nærværelse af H. M. Dronning Ingrid.

Litteratur:

Adriansen, Inge: Forviste fonte. I: *Nordslesvigske Museer* 10, 1983, s. 63- 70.

Barfod, Jørn: Eine Episode aus der Geschichte des Flensburger Museums. I: *Die Heimat* 1982.

Danmarks Kirker, Åbenrå amt, 1959, 1950-1963.

Wiell, Stine: Løven, stenen og båden. Kulturmindere i nationalpolitisk spil. I: *Istedløven*, redaktion ved Ulrich Schulte-Wülwer og Bjørn Poulsen, 1993, s. 81-116.

Den middelalderlige dåb

Af LENNART MADSEN

Dåben er det enkelte menneskes indgang til det kristne liv, og døbefonten spiller derfor nu som i middelalderen en central rolle i den kristne liturgi. Lennart Madsen, Haderslev Museum, fortæller om den middelalderlige dåb, de middelalderlige døbefonte og døbefonten i Kværs kirke.

I de 150 år, der forløb mellem 1100 og 1250, blev der i det nuværende Danmark opført godt 1700 stenkirker, enten som nybyggeri eller som afløsere for ældre kirker af træ. Landet blev på for-

holdsvis kort tid forsynet med et tætliggende net af sognekirker, et net der hang nøje sammen med den stadig større rolle, den katolske kirke kom til at spille i det danske samfund i løbet af disse år.

Den katolske kristne tro spillede en rolle for det middelalderlige menneske, som vi næppe helt er istand til at forstå i dag. Troen, kirken og det enkelte menneskes dagligdag var vævet sammen i en grad, så det ikke var til at skille ad. Kirken var på en helt anden måde end i dag centrum for det enkelte menneskes

Kalkmaleri fra Jelling kirke dateret mellem 1080 og 1100. Scenen forestiller den første dåb, som dannede baggrund for den liturgi, der i middelalderen fulgte dåben. Man ser Johannes Døberen, der velsigner Jesus samtidig med, at han er ved at nedsænke ham helt i vandet. Ved siden af står to engle med de hvide dåbsklæder. Tegning: Nationalmuseet.

Oprindeligt stod døbefonten placeret på et podie i kirkens vestlige ende mellem de to indgangsdøre, mands- og kvindedøren. I mange gotlandske kirker har man som her i Garda stadig bevaret denne placering. Foto: Lennart S. Madsen.

liv. Udgangspunktet for denne tro var, bortset fra selve messen, sakramenterne, de syv hellige handlinger, der var kristendommens grundvold: Dåb, konfirmation, ægteskab, den sidste olie, nadver, skriftemål og præstevielse. Dåben var det første og det grundlæggende sakramente, det enkelte menneskes indgang til det kristne liv. Det var gennem dåben, og kun gennem den, at man fik adgang til den evige frelse. Blev man ikke døbt, var man hedning og kunne ikke opnå frelsen.

Dåben var derfor en central kirkelig handling, hvis ritualer for en dels vedkommende stammede helt tilbage fra oldkirkens tid. Selve dåbshandlingens første del foregik uden for kirken eller i våbenhuset, hvis kirken havde et sådant. Barnet var endnu hedning og kunne ikke uden videre lukkes ind i selve kirkerummet. Det måtte først igennem den

såkaldte primsigning, indledningen til selve dåben.

Denne startede med, at præsten spurgte forældrene om barnets navn. Derefter uddrev han de onde ånder af det udøbte barn ved at blæse det tre gange i ansigtet og sige: »Far ud, du urene ånd og giv Helligånden plads i dit legeme!« Dernæst gjorde præsten for første gang korsets tegn over barnet og lagde et saltkorn på dets tunge som symbol på den kristne visdom, det fra nu af skulle have del i. Herefter fulgte en række korte bønner og besværgelser, oplæsning af et bibelord (det såkaldte barneevangelium), trosbekendelse og fadervor. Til slut skulde præsten fugte en finger med spyt og berøre barnets øjne og næse, idet han sagde »Effata!«, hvilket betyder »Luk dig op!«. De onde ånder var nu drevet ud, kirkedøren blev åbnet, og selve dåbshandlingen kunne begynde.

Det første, man så, når man trådte ind i en middelalderlig dansk kirke, var døbefonten. Den stod normalt placeret på et podie nær ved indgangsdørene i kirkens vestende, som den iøvrigt stadig gør i mange gotlandske kirker. Som alt andet i en middelalderkirke havde også dette en symbolsk, liturgisk forklaring: Når dåben var indgangen til det kristne liv, måtte døbefonten også stå ved indgangen til kirken.

Præsten, det primsignede barn, forældrene og fadderne skulde derfor kun gå få skridt fra døren til døbefonten, hvor resten af ritualet fandt sted. Fadderne afsvor på barnets vegne djævelen og bekræftede dets tro. Herefter smurte præsten barnets skuldre med hellig olie og dykkede det tre gange ned under det indviede vand i døbefonten. Dets pande blev salvet med olie, det blev iført en hvid dåbsdragt, og et tændt vokslys blev overrakt til en af fadderne. Det lille barn var nu fuldgyldigt medlem af den kristne menighed.

Døbefonte i Danmark og i Sønderjylland

Med den centrale rolle, dåben havde, både i det enkelte menneskes liv og i selve den katolske liturgi er det ikke unaturligt, at det kar, der rummede det indviede vand, var et vigtigt inventar i kirkerummet. Der findes ca. 1600 middelalderlige døbefonte bevaret i Danmark. Langt de fleste er romanske og sandsynligvis anskaffet samtidigt med, at man i sognet var igang med at opføre stenkirken. Alter og font måtte være på plads, når kirken skulle indvies. De romanske døbefonte er normalt hugget i granit, men enkelte blev dog enten hugget i importerede sandsten eller importeret som færdigt hugne.

Bortset fra godt 50 fonte, der er formet som en tønde, hugget ud af en sten, er de romanske fonte formet som en alterkalk, med fod, skaft og kumme lavet af to eller tre sten. De er normalt mellem 80 og 100 cm høje, 70-90 cm brede og med en kumme, der er ca 30 cm dyb. I mange kummer er der desuden et aftapningshul, således at det hellige vand kunne tømmes ud i indviet jord. Vandet i døbefonten blev indviet en gang om året, ved messen påskelørdag, men af hygieniske grunde måtte det dog skiftes ind imellem. For at modvirke forurening af vandet var fontene ofte forsynet med et låg.

På Sjælland er fontene normalt glatte på ydersiden, mens de fynske og jyske døbefonte for langt de flestes vedkommende er prydet med udhugne relieffer af en lang række motiver. Disse motiver er typisk et led i den romanske symbolverden, som vi også møder i de romanske portaler og i billedstenene på kirkerens ydermure. Det er en symbolverden, der i dag forekommer os gådefuld, og for mange af motiverne gives der ikke længere nogen entydig forklaring. Men for datiden var det komplicerede billedsprog forståeligt og den symbolik, der lå bag, indlysende.

Mester Peter Hansen virkede i de sidste årtier af 1400-tallet som klokkestøber i Flensborg. Han støbte døbefonte og klokker i bronze, som han solgte i hele Jylland og på Fyn. Mest kendt blandt hans værker er døbefontene i Flensborg, Haderslev og Århus. På billedet ses døbefonten i Haderslev, støbt 1485. Foto: Nationalmuseet.

Når man i dag prøver at danne sig et indtryk af døbefontene rundt omkring i vore kirker, er det vigtigt at vide, at de ikke oprindeligt var tænkt til at skulle stå gemt væk i et hjørne ved triumfmuren eller op ad korets sidevæg, men til at stå hævet på et podie midt i skibet, hvor alle dets motiver kunne iagttages. Desuden bør man have i baghovedet, at alle døbefonte, ligesom så meget andet i kirken, oprindeligt var malet i stærke farver.

Døbefontenes motiver er til dels individuelle. Der er næppe to fonte, der er helt ens. Men alligevel er valget af motiv og den håndværksmæssige udførelse af motiverne så ensartet mange af fontene

En af de fornemste repræsentanter for »arkadedøbfontene«, døbefonten i Jegerup med kirken indhugget i foden. Foto: Nationalmuseet.

imellem, at man både kan inddele dem i geografiske grupper, og - med en vis forsigtighed - henføre visse fonte til bestemte »værksteder«. I Jylland kan der udskilles fire hovedgrupper, hvoraf de østjyske løvefonte vel er de mest kendte. En anden af disse grupper, de såkaldte »arkadefonte«, har Sønderjylland som sit kerneområde. Disse fonte, der hovedsagelig findes i Haderslev og Tønder amter, er karakteriseret ved, at de alle, blandt meget andet, har indhugget en række arkitektonisk udførte arkader hele vejen rundt om døbefontens kumme. En anden sønderjysk gruppe består af fonte dekoreret med en kraftig bladranke, der snor sig omkring kummen. Adskillige af disse menes fremstillet på samme værksted, af den såkaldte »Haderslev-mester«.

Døbefonten i Kværs kirke

Når man træder ind i Kværs kirke, træder man på visse måder ind i et højmiddelalderligt liturgisk rum, kun på nogen punkter anderledes end det rum, Kværsborgerne trådte ind i for 700 år siden. Vinduerne er større og sidder lidt anderledes, syddøren er tilmuret, og triumfvæggen, der adskilte skib fra kor, nedrevet. Men hvis man i sit indre kan se bort fra stolestader og pulpitur, orgel og prædikestol, der idag fylder skibet ud, og erstatter dem med lave murede bænke langs skibets vægge, er man næsten tilbage på den dag, da døbefonten for første gang blev ført ind i kirken og placeret på sit podie midt mellem de to døre.

Fonten, der er 102 cm høj og 84 cm i diameter, består af to sten. Nederst en firesidet fod med et menneskeansigt udhugget i hvert hjørne. Herpå står skaft og kumme, formet af en stor granitsten. Skaftet har en omløbende vulst på midten, og selve kummens nederste halvdel er smykket med den tidligere omtalte arkaderække. Kværfonten er et eksempel på den sønderjyske arkadegruppe, men samtidig rummer den også det andet typiske, sønderjyske motiv, idet der over arkadebuerne er indhugget en bladranke. Denne kombination af arkade og ranke kendes kun fra seks andre døbefonte. Heraf ligner fontene i Ravsted, Rise og Kværs hinanden så meget, at M. Mackeprang i sit store værk om Danmarks middelalderlige døbefonte mener, at de må være hugget af samme person, mens yderligere to, Ensted og Hammellev, stammer fra samme værksted.

Hvad motiverne, arkaden og bladranken, skal symbolisere, hvis de da har haft andet formål end det rent dekorative, er os idag fuldstændig ukendt. Derimod rummer de fire hoveder på Kværfontens fod en symbolik, vi endnu kan forstå. Vi ved, at døbefonten med det

indviede vand bl. a. blev opfattet som livets kilde, der udsprang i Paradiset. Fra denne kilde strømmede vandet i fire floder ud over jorden mod hver sit verdenshjørne. Kilden og floderne var samtidig et symbol på Kristus som kilden, hvoraf de fire evangelister udsprang. De fire hoveder på Kværs-fonten må skulle symbolisere de fire evangelister.

Malet i stærke farver stod døbefonten i Kværs kirke i århundreder og tjente som indgangen til det kristne liv og fællesskab for de nyfødte borgere i det lille sogn. Engang i senmiddelalderen flyttedes den vel op i koret og i 1859 helt ud af kirken. Nu er den tilbage igen, om ikke på sin oprindelige plads så dog i det

kirkerum, hvortil den oprindeligt blev udført. Og skønt liturgien i kirken i dag er protestantisk og ikke katolsk, så har dåbens betydning for det kristne menneske vel ikke ændret sig afgørende. Døbefontens oprindelige symbolik har stadig gyldighed.

Litteratur:

Danmarks Kirker, Sønderjylland, Kunsthistorisk Oversigt. 1963.

Ulla Kjær og Poul Grønder-Hansen: Kirkerne i Danmark, bd. 1, 1988, s. 55-61.

M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige døbefonte. 1941.

E. Sauermann: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. 1904.

Kværs-døbefonten efter genindsættelsen i Kværs kirke.

En købmandsfamilie i Tønder

Af HILMER JUHL CHRISTENSEN

Lektor Hilmer Juhl Christensen fortæller om købmændene Caspar og Johs. Thomsen, der henholdsvis grundlagde Tønder Handelsstandsforening og blev byens sidste tysksindede borgmester.

I sommeren 1994 fandt jeg en mængde papirer på loftet i den ejendom, der i dag er min families bolig. Det var aviser fra genforeningstiden samt breve og fotos, der beskriver levnedsløbet for Tønders sidste tyske borgmester Johs. Thomsen og hans forældre.

I forvejen er ejendommen udstyret med en del originalt inventar, møbler og malerier, som borgmester Thomsens enke havde ønsket skulle følge vort firma P. Christensen, Tønder Træløst A/S (Johs. Thomsen's Eftflg.).

I min barndom besøgte jeg ofte fru

Anna Margrethe Thomsen og har derfor et godt indtryk af, hvordan borgmesterhjemmet så ud, idet borgmesterens skrivebord, bøger m.v. stod, som da han levede.

På den baggrund har jeg nærmest følt en forpligtelse til at skrive historien om Caspar og Johs. Thomsen.

Købmandsfamilien Caspar og Johs. Thomsen i Tønder

Købmand Caspar Thomsen blev født den 13. juli 1853 i Sønderborg. Faderen var tysksindet kaptajn med Sønderborg og Flensborg som hjembyer. Læretiden udstod Caspar Thomsen i Slesvig. Han fik derefter ansættelse i Sønderborg og Hamborg, hvorefter han så sig om efter et givtigt sted for etablering af egen virksomhed. Valget faldt på Tønder. Er-

Jensine og Caspar Thomsen med deres børn omkring 1908. Foto: Hilmer Juhl Christensen.

Postkort af Østergade i Tønder, som den så ud omkring 1903. Til højre i billedet, med lindetræerne foran, ses Østergade nr. 46. Foto: Hilmer Julil Christensen.

hvervslivet i landsdelen havde især indtil 1873 gode kår, men tabet af Slesvig til tyskerne i 1864 bevirkede, at Tønder var inde i en omstillingsperiode med øget samhandel sydpå til følge.

Caspar Thomsen fandt sin hustru i Tønder. Hun hed Jensine Margarethe og var en datter af gæstgiver Jensen i Verlath mellem Aventoft og Rosenkrantz. Hun var iøvrigt en søster til fru borgmester Heinrich E. Rathje i Tønder.

Tønder Spare- og Lånekasse var villig til at hjælpe veluddannede unge mennesker af god familie i gang, og Caspar Thomsen kunne i 1875 forpakte den velanskrevne købmand Angels forretning i Vestergade. Denne forretning blev senere overtaget af S. C. Lorenzen, medens Caspar Thomsen den 1. oktober 1877 i en alder af 24 år købte købmand Carl Olsens forretning i det nuværende Østergade 46 og dermed fik foden rigtigt under eget bord, idet han nu også blev ejendomsbesidder.

Af originals kødet fremgår, at ejendommen benævnes »No. 75 in Tondern Nord Ost Quartier«, og salgssummen

androg 22.750 Mark. Den kontante udbetaling androg 9.250 Mark, mens restkøbesummen skulle forrentes med en årlig rentesats på 4,5 %.

Caspar Thomsens virke

Der er ingen tvivl om, at Caspar Thomsen havde succes som købmand allerede i 1880'erne og -90'erne, idet han i disse år indkøbte det relativt dyre indbo, herunder kunst, som endnu befinder sig i ejendommen.

Caspar Thomsen blev anset for at være en meget dygtig købmand. Østergade hørte den gang til blandt byens hovedgader. Her var stor trafik og handel ved de store fredagsmarkeder. Kolonialvareforretningens sortiment blev forøget år efter år.

Forretningen blev i 1887 udvidet med en kulhandel og skulle senere blive til egnens største forretning med fast brændsel.

I 1906 var Caspar Thomsen medinitiativtager til stiftelsen af Tønder Handelsstandsforening. Han blev således foreningens første formand indtil 1920,

mens kollegaen S.C. Lorenzen blev næstformand. Til trods for sit tyske sindelag nægtede Caspar Thomsen i 1919 på opfordring af Handelskammeret i Flensborg at protestere mod Nordslesvigs afståelse til Danmark. Han mente, at det kunne opfattes som misbrug af den tillid, der var vist ham og bestyrelsen, såfremt han skulle agitere for eller imod Nordslesvigs forventede afståelse til Danmark, medmindre det som håbet - også af Caspar Thomsen - ville lykkes Tønders tyske befolkningsmajoritet at få grænsen lagt nord om Tønder.

Caspar Thomsen havde tidligt indset, at et kollegialt samarbejde mellem byens købmænd var hensigtsmæssigt, ligesom der var behov for at få etableret undervisning af købmændenes lærlinge. Denne undervisning påbegyndtes allerede i 1907 og var en forløber for den i 1920 oprettede Tønder Handelsskole.

Forretningens udvikling

Tønder var i perioden inden Første Verdenskrig inde i en højkonjunktur. Bygningshåndværkerne havde rigeligt at lave. Markante bygningsværker blev opført i disse år: Amtshuset, retsbygningen, Statsskolen, det senere Hedeselskabs ejendom på Ribelandevej. Hertil kom omfattende om- og tilbygninger til forretningerne og privatboligerne inde i bymidten.

Det var derfor naturligt, at Caspar Thomsens forretninger i 1908 - efter sønnen Johs. Thomsens hjemkomst - udvidedes inden for salg af fast brændsel og byggematerialer i en forretning i Nørregade og nogle år senere en cementvarefabrik på Tønder Øst. På firmaets regninger stod anført: »Alleinverkauf aller Koks von dem Städtischen Gaswerk Tondern«. Hvor kollegaen Carl Tiedemann var størst inden for trælast, var firmaet Thomsen ubetinget størst inden for fast brændsel. Den 1. januar 1911 blev søn-

nen Johs. Thomsen medindehaver af faderens firma.

Genforeningen i 1920 betød, at Tønder mistede en del af sit naturlige, sydlige opland. Byen havde hidtil været administrationscentrum for Kærherred, Vidding- og Bøkingherred samt øerne Amrum, Føhr og Sild. På grund af de dårlige kommunikations- og transportmidler skal betydningen heraf imidlertid ikke overvurderes, idet det ikke var så nemt for borgerne at komme i kontakt med administrationen og næringslivet. Modsat var betydningen af Flensborg som konkurrerende handelsby aftaget.

Firmaet C. & J. Thomsen havde dog før 1920 en pæn samhandel sydpå, bl. a. import af pommersk fyr, som reduceredes i årene derefter for senere helt at ophøre. Salget til håndværksmestre og marskbønder i de sydlige herreder og øer fortsatte i en tid efter 1920, selv om det var vanskeliggjort. I 1931 indførte Tyskland en ny valutaloggivning, og dermed ophørte den sidste eksport til Sydslesvig.

Trods tabet af oplandet sydpå var der ved firmaets 50 års jubilæum i 1925 ansat ti medarbejdere, inkl. to tjenestepiger. En offentliggjort skatteliste for indkomståret 1925 viste, at Johs. Thomsen og Casper Thomsen lå som henholdsvis nr. 21 og 31 blandt de højst betalende skatteydere i Tønder. Sammenlagt lå de på en 8. plads, idet forretningen blev drevet i et interessentskab. Der var dog langt op til kollegaen og konkurrenten grosserer Tiedemann, der indtog 3. pladsen.

Til trods for sin idérigdom og mange initiativer inden 1. Verdenskrig blev Johs. Thomsen ikke så rig, som faderen nok havde forventet. Det turde stå klart, at udbyttet af købmandsfirmaet ville være blevet større, hvis han havde kunnet lægge sin fulde arbejdsindsats i firmaet.

Depressionen i 1930'erne bragte de-

flation og sociale problemer til egen. På landsplan toppede arbejdsløsheden i 1932 med 32 %, og landbruget - egnens hovederhverv - var inde i en voldsom indtjeningskrise. Også i Tønder toppede arbejdsløsheden i 1932 med 225 arbejdsløse.

Der var vedtaget en akkordlov, hvorefter en kreditor højst kunne få 30 % af sit tilgodehavende. Dette medførte naturligvis tab for købmændene Caspar og Johs. Thomsen - bl. a. fordi en række håndsværksmestre inden for byens hovederhverv led store tab.

Der var dog flere grunde til, at Caspar og Johs. Thomsen kom bedre gennem kriseårene end andre. Dels var Caspar Thomsen efter så mange år som købmand velkonsolideret og havde aldrig begivet sig ind i risikobehæftede spekulationsforretninger, dels var Johs. Thomsen blevet byens borgmester i 1925 med den indkomst, det indebar. Endvidere var Johs. Thomsen barnløs og havde derfor ikke de forsørgelsesudgifter, som andre købmænd havde. Caspar Thomsen døde den 26. januar 1939, kun 2 år før sin søn Johs. Thomsen.

Købmanden og borgmesteren Johs. Thomsen

Johannes Thomsen blev født den 23. november 1881 i Tønder som nr. 5 ud af ialt otte søskende - to drenge (Jakob og Johannes) og seks piger (Hanne, Alba, Christine, Frieda, Anna Elisabeth og Sofie). Kun Johs. Thomsen blev boende i Tønder, mens de øvrige søskende på nær Jakob Thomsen, der døde i en ung alder, alle bosatte sig syd for den nuværende grænse.

Johs. Thomsen gik i privat drenge-skole i Haderslev 1893-98 og blev af kammeraterne kaldt for (Strolch(landstryger, bisse). Der er dog ikke meget, der tyder på, at han ikke skulle have været en mønsterelev. Skolegangen afsluttedes

med en mellemskoleeksamen. Johs. Thomsen blev uddannet i Slesvig, hvor han ved (Das Sonntagsheim des Rendsburger Handelsvereins(tog datidens handelseksamen. Værnepligten aftjente han indtil 1904, og fra 1904 til 1905 var han ansat i en trælasthandel i Itzehoe, derefter i Hildesheim fra 1905 til 1906 og endeligt i Ibbenbüren indtil juli 1908, hvorefter han fik ideen til at udvide forretningen i Tønder med tømmer og bygningsartikler.

Han blev udnævnt til reserve-officer, og den 3. august 1914 gik han i krigstjeneste, hvor han bl. a. gjorde tjeneste i Sydvestafrika. Fra denne tid har han berettiget, hvorledes dele af hans bataljon blev overfaldet af løver.

I 1915 forfremmedes Johs. Thomsen til Oberleutnant. Senere deltog han i stillingskrigen på Vestfronten ved Lassigny. I 1917 blev han første gang ramt af en granat i det ene ben, men han blev ved sin bataljon. I 1918 forfremmedes Thomsen til Hauptmann (kaptajn)løjtnant). I maj samme år rantes han igen af en granat, denne gang i ryggen, og han nåede ikke at deltage i krigen igen. Resten af livet led han af rygsmerter, og han havde på grund af disse smerter en karakteristisk holdning med den ene arm bag om ryggen.

Fra 1920 til 1924 var han formand for Tønder Handelsstandsforening, idet han afløste faderen på formandsposten. Johs. Thomsen kom således til at lede byen, først erhvervsmæssigt siden politisk, i den første tid efter Genforeningen eller, som han så det, afståelsen af Tønder til Danmark.

Johs. Thomsen blev valgt første gang til borgmester i 1925. Han overtog byens ledelse i en periode, da der skulle foretages mange vigtige anlægsinvesteringer. Uheldigvis indtrådte der stagnation og tilbagegang et par år efter borgmesterens tiltræden.

Tønders langfristede gæld var i regnskabsåret 1925-26 nået op på 3,5 mio. kr., hvilket tyngede byens regnskab i uforholdsmæssig grad. Fremskrevet med en gennemsnitlig årlig inflationsrate på 4,5%, svarer denne gæld til 76 mio. i 1995- kroner. Ikke desto mindre lykkedes det borgmester Thomsen at lede byen gennem denne vanskelige periode og nedbringe gældsætningen på en behersket måde.

Omkring 1930 havde Johs. Thomsen planer om at bygge en syv fags villa på Carstensgade. Tegningerne, byggeansøgning og udkast til aftale om grundkøb forelå, hvorefter Thomsen af ukendte årsager - formentlig verdenskrisisen komme - skrinlagde planerne og blev boende i ejendommen i Østergade, der i stedet fik moderniseret sin facade og indgangspartiet til kolonialforretningen. Når byen skulle spare, og kunderne var i vanskeligheder, hørte det ingen steder hjemme at bygge en pragtvilla!

Borgmestervalget i 1929 var en personlig triumf for Johs. Thomsen. Kommunalt Tidsskrift skrev på forsiden: »Borgmester Thomsen fik ved valget den 8. marts 1929 et enestående tillidsvotum, idet han opnåede 605 personlige stemmer af 1105 stemmer på den tyske liste«. Det var derfor ikke overraskende, at han blev genvalgt til borgmester til trods for den påbegyndte stemmemæssige tilbagegang for de tyske vælgere.

Ved valget i 1933 var det mere usikkert, om Johs. Thomsen kunne bevare posten. Da socialdemokraterne undlod at stemme i 2. valgrunde, fik Thomsen endnu en periode som borgmester.

En væsentlig egnsudviklingsmæssig sejr for Tønder og borgmester Thomsen var opførelsen af Tønder Kaserne i årene 1934-36. Godt nok havde man mistet dragonerne med rytterkommandoet, men den nyopførte kaserne var en så stor statslig investering i en vanskelig

Johannes Thomsen fotograferet omkr. 1930. Foto: Hilmer Juhl Christensen.

periode, at det øgede sandsynligheden for, at Tønder i mange år fremover ville forblive en by med værnepligtige og stampersonel.

Kasernen blev indviet den 6. maj 1936. Den 28. maj samme år inviterede forsvarsministeren Johs. Thomsen til besigtigelse af kasernen med efterfølgende frokost.

Johs. Thomsens personlighed

Der er ingen tvivl om, at Johs. Thomsen helt ind i sit hjerte var tysksindet. Kærligheden til fødebyen og vesteregnet var dog lige så udtalt som hos mange dansksindede tøndringer. Efter afstemningsresultatet i 1920 - med 76,7 % stemmer for Tønders forbliven ved Tyskland - blev den efterfølgende genforening med

Danmark af Johs. Thomsen og hans familie betragtet som en dyb uretfærdighed.

Hele familien var dog klar over, at man befandt sig i en historisk periode. På loftet gemtes alle årgange af »Neue Tondernsche Zeitung« samt valgplakater med tysk argumentation fra denne periode.

Trods sit tyske sindelag var Thomsen loyal over for den danske konge, og Kong Christian d. X. modtog han med stolthed, når denne besøgte Tønder.

Kongen var frimurer og bl. a. æresmedlem af Grosse Landesloge der Freimaurer von Deutschland. I december 1925 blev Johs. Thomsen optaget som medlem af Sct. Johannes-Logen Sct. Nicolaus i Aabenraa. Her var både dansk- og tysksindede medlemmer, men logens sprog og matrikel var dansk.

I sit hjem og med sit personale i firmaet talte Thomsen kun tysk. Men når borgmesteren modtog kongen eller forsvarsministeren, beherskede han efter sigende et elegant rigsdansk. Johs. Thomsen førte an i velkomsten til Christian d. X. på dennes tilbagevendende besøg, idet han hævdede sin høje hat og råbte ud over Tønders torv: »Kongen længe leve«. I politiske spørgsmål kunne Johs. Thomsen karakteriseres som konservativ-klerikal med social forståelse.

Som tidligere officer havde han i 1. Verdenskrig oplevet så meget, at han utvivlsomt var betænkelig ved nazismens hærgen. Det fortælles, at når gæster på søn- og helligdage besøgte Thomsen og talte nedsættende om jøder, lukkede han samtalen af ved at sige: »Jah, ich habe auch was gehört, aber das behalte ich für mich selbst !«.

Borgmester Thomsens skudsmål var da også »en personlig elskværdig og usnobbet mand med hjertelag for de, der var vanskeligt stillede«. Nobel var borgmester Thomsen, når han gik tur i

byen med sin elfensbens- eller sølvbeslagne stok.

Ved valget i 1937 blev Johs. Thomsen ikke genvalgt som borgmester. Truslen sydfra var blevet for stor for de dansk-sindede, hvorfor socialdemokraterne indgik listeforbund med de borgerlige partier. På den tyske liste blev Thomsen kun opstillet som nr. 3, mens arbejdsmand W. Klippert fik førstepladsen. Det danske listeforbund fik i alt 1.814 stemmer, mens den tyske liste fik 1.251 stemmer. Skuffelsen herover var udtalt, Thomsen følte ubehag ved udviklingen i det Tyskland, han betragtede som sit moderland.

Også helbredet begyndte at svigte. I 1938, fra 12. marts til 31. maj, var han indlagt til behandling på »Psychiatrische und Nervenklinik zu Kiel«. Årsagen her til skulle søges i skuffelsen over at være vraget fra førstepladsen på den tyske liste, ryg- og ischiassmerterne samt ubehaget ved nazismen, der splittede familien mere eller mindre.

Den 3. maj 1940 indgik han ægteskab med sin husholderske og senere samleverke gennem adskillige år, Anna Margrethe Thomsen, født Gram. Dele af Johs. Thomsens familie var modstandere af, at den barnløse broder indgik dette ægteskab.

I slutningen af 1940 fik han konstateret kræft, og han var til klinisk behandling på Radiumstationen i Århus fra den 5. februar til den 12. marts 1941. Det var en svær tid. Selv rationeringsmærker til sukker, kaffe og brød skulle han medbringe på hospitalet. Hans hustru Anna Thomsen besøgte ham trofast 2-3 dage ugentligt og måtte i de dage overnatte på hotel.

Tøndringen, der blev storkøbmand og borgmester i fødebyen, døde i sit hjem den 19. marts 1941 i en alder af kun 59 år. Johs. Thomsen forblev menigt medlem af byrådet indtil sin død.

Ejendommens historie

Det vigtigste minde om Caspar og Johannes Thomsen i Tønder er ejendommen Østergade 46. Den kan i brandtaksationerne følges tilbage til 1744. På det tidspunkt bestod ejendommen af to bindingsværksbygninger i to stokværk, et gavllhus på fem fag og en syv fags pisel (storstue). Tagspær på det nuværende loft bekræfter, at der oprindeligt var tale om et gavllhus. Herudover lå der en tre fags bagbygning i en etage og flere stalde. Ejendommen strakte sig helt fra Østergade til Nordre Borgerdige.

I 1771 var Ratsverwandter Thomas Prehn ejer, og under ham fik langhuset tilføjet et »Nebenhaus« mod vest, og forhuset beskrives nu som et langhus på ni fag.

I 1820 lod fysikus (læge) Peter Dircks

den gamle pisel nedrive og genopføre i syv fag grundmuret. Nogle år senere blev forhusets gadeside grundmuret. I 1855 indrettede købmand Jürgen Olsen en købmandsforretning med speciale inden for chokolade og hjemmelavet skosværte.

I de bevægede år omkring 1864 husede ejendommen en privat dansk realskole med tre klasser, oprettet på initiativ af fysikus F. F. Ulrik. De andre danske skoler blev lukket i foråret 1864 for ikke mere at genåbnes »med undtagelse af en ret uanselig privatskole Tørslevs Skole, der havde lokaler hos en købmand Olesen i Østergade, og som uvist hvorfor, fortsatte indtil 1872, da den blev forbudt og lukket«. Denne skole, der efter sigende lå i underetagen bagtil, blev nedlagt i 1872. Ud over Tørslev underviste

Maleri af gårdspladsen til ejendommen Østergade 46 set fra Nørregade i 1932. Til højre ses en del af firmaets lager af kul, koks og briketter. Malet af M. Müller 1932. Foto: Hilmer Juhl Christensen.

også lærer Hagerup, der fra 1858 var økonom ved Vajsenhuset.

I årene frem til 1910 var den nordøstlige del af Østergade præget af relativt små gavlhuse, såkaldte småborgerhuse. Med udbygningen i årene omkring århundredskiftet fremstod Østergade 46 nu ubetinget som den største og mest statelige forretnings- og beboelsesejendom - et såkaldt borgerhjem - i den østlige del af Østergade. Ejendommens front prydedes som den eneste af fire flotte lindetræer.

Omkring århundredskiftet fik ejendommen sin nuværende pudsede facade. På et maleri fra 1911 af C. C. Feddersen ser man over indgangsdøren til butikken et par fisk i tykt farvet glas, der understregede, at her lå en kolonial- og brændselsforretning, der også rummede et stort saltlager til brug for konservering af f. eks. fisk. Kileformede tønder til opbevaring af forretningens specialitet, klipfisk, er endnu bevarede i kælderen.

Privatboligen henstår i dag som på Caspar Thomsen's tid og består af ti rum på 1. sal samt en stor forstue med hovedtrappe til lejligheden på 1. sal og værelser på 2. sal til tjenestepigerne. Lærlingene sov i stueetagen bag købmandsforretningen, mens tjenestepigerne sov på loftet i værelser, der var uisolerede og uden vinduer. Forstuen er i typisk Lübecker-stilart, altså præget af tyske impulser.

To store stadsstuer med hver sit ildsted blev kun opvarmet ved særlige lejligheder. Resten af rummene anvendtes til daglig. Stuerne var udstyret med henholdsvis en stor tysk keramikamin og en åben pejs prydet med Tønders byvåben, udført af en lokal håndværkster. Begge ildsteder er i dag bevaret. Lofterne fik stukatur rundt i kanterne og runde stukrosetter prydet med små stukroser i midten. Elektricitet installeredes først efter 1. Verdenskrig.

I 1888 indkøbte Caspar Thomsen bl. a. et møblement i Sønderborg, idet der bag ryglænet står anført »Feddersen, Sønderburg 1888«. To store malerier i guldrammer malet af M. Dohmen er tidsfæstet til 1889.

I tiden efter århundredskiftet hørte ejendommen til blandt de anseeligste i byen. Ejendommens herskabsstuer dannede ramme om mange forretningsmæssige, politiske og private sammenkomster på søndage, til højtid og fest.

Under ejendommen er der en stor købmandskælder, der blev brugt som sådan helt hen til kolonialforretningens nedlæggelse i 1965. Frem til slutningen af 1930'erne var der en beboet storkerede på husets tag, idet Tønders oversvømmede omgivelser bød på en overflod af føde for storkene.

Helt ned mod Nørrealen var der anlagt en have med store rhododendroner. I haven var der et sekskantet lysthus af træ i samme stilart, men ikke lige så robust, som Liebestemplet i Nørrealen. Lysthuset, der var opført omkring 1880, anvendtes af familien Thomsen på søndage og de lyse sommeraftener. I 1960 blev det nedrevet, da det var gået i forfald.

Ejendommen husede Tønders tyske bibliotek indtil 1960 og lokalredaktionen for »Der Nordschleswiger« indtil 1970.

I 1965 solgte Johs. Thomsens enke, Anna Margrethe Thomsen, ejendommen til trælasthandler Peter Christensen, der i 1948 havde overtaget forretningen efter Johs. Thomsens død, og efter at fru Thomsen havde videreført forretningen i syv år. Tønders daværende danske borgmester J. J. Paulsen (kons.) virkede som personlig rådgiver for fru Thomsen i forbindelse med ejendomshandelen, og hun blev tilsikret livsvarig boligret i borgmesterlejligheden indtil hendes død i 1982.

Løjtnant i Sikringstilling Nord

Af ADOLF SCHAICH

Oversættelse: M. P. Branderup

Pensioneret overlærer A. Schaich fra Stuttgart gjorde tjeneste som løjtnant i Nordslesvig under Første Verdenskrig. Her traf han en ung pige, Mette Branderup, fra Dybvad ved Rødekro. De blev gift og bosatte sig i Tyskland. Schaich har i 1966 skildret sit ophold i Nordslesvig 1916-18. Erindrungen er her oversat af M. P. Branderup.

I den kolde og snerige vinter 1916/17 var jeg blevet såret og havde lige forladt lazarettet, da jeg modtog en telefonisk henvendelse med ordre fra min Ersatz-Bataljon, som kaldte mig tilbage fra min

juleorlov til kasernen i Tübingen. »Du får nok en fin etapepost«, mente vor bataljonsadjutant: »Kystforsvarer, eller noget i den retning oppe ved havet«.

Efter at have deltaget to og et halvt år i krigen på Vestfronten og i Somme-offensiven kunne jeg godt tænke mig en mere rolig tilværelse og gav derfor gerne afkald på min afbrudte juleorlov. Hvorhen turen gik, vidste adjutanten ikke, men foreløbig skulle jeg melde mig ved fæstningsfængslet i Ulm. Dette klang mindre tiltalende. Fra vor hauptmann, der ankom en dag senere til Ulm, fik jeg

Stillingskrigen på fronterne var hård og udmarvende for soldaterne, som nok kunne drømme sig hen til mere fredelige forhold på en skøn Nordsø-ø, ligesom Adolf Schaich gjorde det i vinteren 1916/17. På billedet ses et udmattet 86. regiment i færd med at bryde op, antagelig ved Morlancourt i april 1918. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Adolf Schnaich med hustruen Mette f. Branderup, som han mødte under sit ophold i Øster Løgum lejren i 1917.

dog den oplysning, at vi skulle sammenstille et kompagni af militære straffefanger. Hvor og hvorledes vidste han heller ikke, kun at det drejede sig om en arbejdskommando til en forsvarstilling. Hvad ville man ellers med et kompagni straffefanger?

Foruden hauptmanden var jeg den eneste officer, dengang løjtnant af reserven. I to dage studerede vi sammen den militære straffebog og blev så den 31. december sammen med 150 straffefanger sat i march. I Heilbron kom yderligere 100 mand til, og så gik det ind i nytårsnatten mod ukendte mål. På en station i nærheden af Heidelberg fik vi forplejning. Venlige damer fra Røde Kors forsynede os rigeligt med kaffe og suppe, og i anledning af årsskiftet var vor hauptmann og jeg så heldige at få et glas

vin! I den tidlige morgenstund nåede vi Frankfurt. Så gik det videre til Hannover, og vi vædede om, hvor turen nu gik hen, men ingen af os vandt. Da vi næste gang gjorde ophold og fik ny forplejning på en banegård i Hamborg, gjaldt vore drømme og ønsker en skøn Nordsø-ø, hvor vi kunne bade og tilbringe sommeren og afvente krigens afslutning. Men ingen vidste besked, heller ikke lokomotivføreren.

Røde Kors-damerne på stationen kunne dog oplyse, at der de sidste dage havde været flere af den slags transporter at forpleje. Endelig i Neumünster fik vi besked. En ældre, hvidskægget banegårdskommandant kom ind i vores vogn og afleverede en befaling: »Kompaniet står under kystværnets kommando. De tager til *Lager Hyrup 2*. Indkvarteringen ordner den derværende pionerstab«.

Hvad er Hyrup 2? En stor troppeøvelsesplads? Noget i lighed med Münsterlager eller Döberitz? Er der noget løs der? Nu skal man huske på, at vi officerer og underofficerer havde over to års anstrengende bevægelses- og skyttegravskrig med store afsavn bag os. Mange var blevet såret flere gange og ville gerne ind i en mere rolig og kultiveret tilværelse. Banegårdskommandanten vidste ikke mere, men han mente dog ikke, at vi blev modtaget af en flok hvidklædte jomfruer, og overrakte os en kortskitse. Her var Hyrup 2 indtegnet, tykt og fedt, som om det var en lejr af betydning. Også banerne og vejene var indtegnet. Efter planen skulle vi stoppe i Over Jerstal og derfra med amtsbanen til Galsted. Derfra skulle vi så følge en vej, som på kortet nærmest lignede en bred gade, indtil vi kom til lejren.

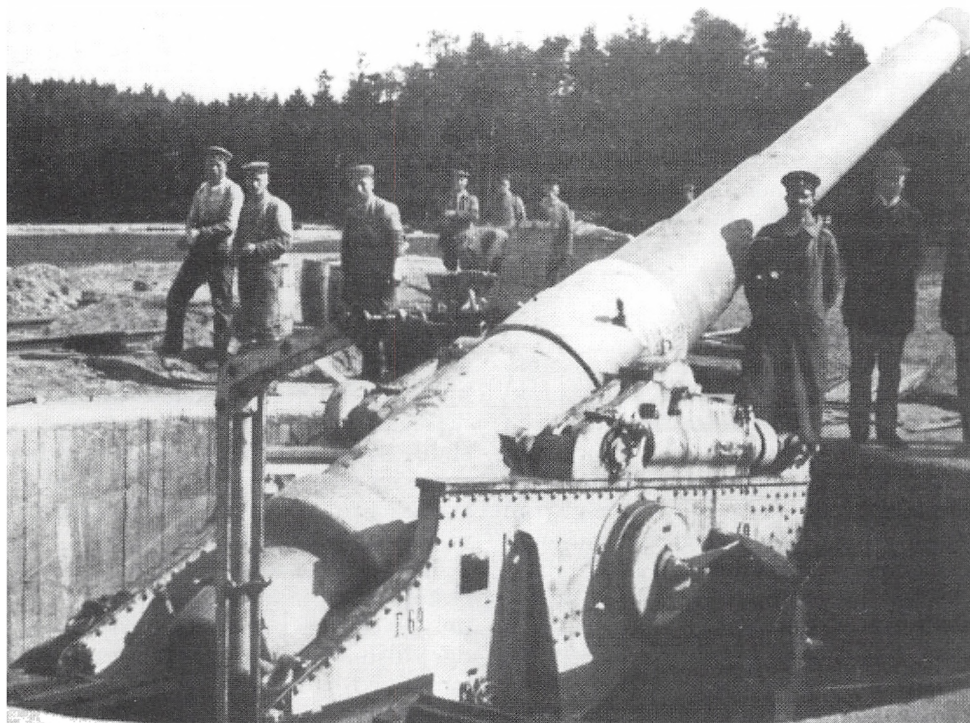
Noget stemte i hvert fald. Vi kom til Over Jerstal og entrede så et mærkeligt, lille tog med borde og stole, som indbød til skataspil, og blev så befordret videre til Galsted. En noget uvenlig banemand,

som blev forstyrret i sin gode nattesøvn, gav os nogle uklare beskrivelser af vejen til Hyrup, men mente, at det ville være noget vanskeligt at finde derhen ved nattetide. Han fik ret. Hvor vejen skulle være, var der ikke andet end høje sne-drivere. Vi fandt dog en vej, som vi mente førte i den rigtige retning, og så satte vi os i march.

En nattemarch med et militært strafkompagni, hvor hver gruppe var under bevogtning af en underofficer med skarpladt gevær, var for uerfarne noget af et vovestykke. Dertil kom yderligere, at mange af fangerne led af diarré, og når nogen havde noget at forrette, skulle der altid blive en underofficer tilbage hos fangen. Så vi kom kun langsomt frem.

Endelig opdagede vi foran os et lys fra en bondegård. To af vore mest opvakte underofficerer blev sendt afsted for at få oplysning om, hvor i verden vi befandt os. De kom tilbage med uforrettet sag. »Vi forstår ikke et ord af, hvad de siger, de taler dansk«. Da vi hist og her var stødt på nogle pigtrådsforhindringer, følte vi os noget urolige. Vi vidste, at vi befandt os i nærheden af den danske grænse. Skulle vi mon i nattens mørke være overskredet denne? Det kunne medføre, at vi skulle tilbringe resten af krigen bag pigtråd i en dansk interneringslejr.

Stor lyst til at udrette heltegerninger med et sådant kompagni havde vi ikke. Men hverken håb eller frygt var berettiget. Vi nåede til en by, der hed Bevtoft,

Batteriet i Rugbjerg plantage. Brønden til den 24 cm kanonstandplads var netop færdigstøbt, så kanonen var let at svinge rundt. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Ausweis.

Inhaber dieses Ausweises ist der

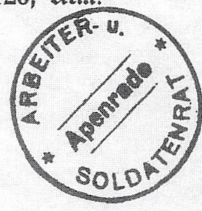
Hauptmann A. R. Schaich

vom Ersatzbataillon Inf.-Regts. Nr. 120, Ulm.

Ulm, den *7. August* 191*8*

HWS.

Major i Helt. J. Linn.

Adolf Schaichs »Ausweis« dateret den 7. August, som han skulle medbringe på orlov.

hvor der var lys på mejeriet, og mejeristen forstod tysk. Han forklarede os vejen til Hyrup, men at der skulle være nogen »Lager« dér, havde han ikke noget kendskab til.

Hyrup-lejren

Det første indtryk af lejren var nedslående. Den bestod af tre halvfærdige baraker uden lys. Først næste dag fandt vi en petroleumslampe. Heldigvis befandt der sig mellem fangerne nogle, som havde forstand på at »organisere«, og selv om dette - efter straffebogens paragraffer og diciplinærstraffeordningen, som vi havde studeret inden vor afrejse fra Ulm - var forbudt, var vi i denne nødsituation nødt til at se igennem fingrene med det. I skjul af mørket fremskaffede de ret hurtigt nogle af de små, såkaldte kanonkakkellovne, rør og noget brændsel, som vel egentlig var beregnet til bygning af

barakkerne. Snart sov hauptmann, løjtnant og underofficererne under samme tag. Selv om der ikke var stor fare for flugt, stillede vi dog for en sikkerheds skyld - og som felttjenestens forordning befalede det - en underofficer på post.

Næste morgen fik vi at vide, at der lå en pionerstab i Toftlund, hvor vi kunne få nærmere anvisninger. Fra en købmandsforretning fik vi telefonisk forbindelse med vor arbejdsgiver. Foreløbig skulle vi se at få lejren bragt i orden, sørge for officersindkvartering samt afvente nærmere ordrer. Forplejning var undervejs.

Noget af det første var at få indrettet et køkken og få den dertil fornødne kedel. Hvor den kom fra, var der ingen, der vidste, men den var der bare, og det var hovedsagen. Kompagniet havde ikke fået noget varmt siden vort ophold i Hamborg, så det var en nødsituation, at kedlen blev rekvireret. Dagen efter blev

den dog leveret tilbage til sin rette ejermand, en lærer i byen.

Indkvarteringen blev ordnet sammen med kommuneforstanderen. Vor hauptmann blev indkvarteret hos byens købmand. Jeg fik anvist et ubeboet hus med revnede vinduer, som lå i nærheden af lejren, og der blev sørget for sovemuligheder. Lørdag aften flyttede jeg så ind i min *villa* og sov til søndag morgen.

Jeg havde vel nok sovet noget længere søndag morgen, hvis ikke en menneskelig fornemmelse havde tvunget mig til at stå op, fordi jeg led af den samme sygdom som halvdelen af vort kompagni. Det rum, som man plejer til at bruge til dette ærinde, fandtes ikke i huset, men udenfor. Altså måtte jeg ud i den friske luft. Yderdøren, som mærkeligt nok skulle åbnes udadtil, var i nattens løb føjet til med sne, så den ikke var til at åbne, så der var ingen anden udvej end at tage vejen ud gennem vinduet.

I gården fandt jeg så det lille hus. Døren stod åben og lod sig ikke lukke - også på grund af en snedrive. Men nu havde jeg fundet det, jeg søgte: Et W.C. men uden W. og anden komfort. For en kriger var dette ikke noget usædvanligt. Men noget usædvanligt var det sikkert for de kirkegængere, der den søndag morgen var på vej til kirke, at se en løjtnant sidde på »Tronen«.

Vi havde ikke tid til at holde søndag i lejren. Alle - såvel befalingsmænd som fanger - måtte igang med at hamre, save, høvle, samle halm, få anbragt kakkellovne og meget andet, for at lejren kunne blive bare nogenlunde anvendelig. Imidlertid var det nødvendige værktøj, materialer samt forplejningen ankommet fra Toftlund.

For første gang ved havet

Den 6. januar kørte jeg for første gang med det lille sjove tog i tjenstligt ærinde

til Haderslev og ville her for første gang i mit liv se havet. Jeg vidste, at Haderslev var den nordligste havn i Tyskland, altså måtte den ligge ved det salte hav. Kort havde jeg ikke fået udleveret. Min skuffelse var stor. Skulle denne lille sejlrørende forestille et hav?

På Høppners Hotel trøstede jeg mig med en grog, og det var første gang jeg smagte en sådan drik. Man skulle da smage den nationale drik, når man nu endelig var så langt nordpå. Tjeneren bragte mig en karaffel med rom, en kande med vand og sukker. Hvordan man anvendte det, og hvilke mål man brugte for at fremstille en sådan drik, kendte jeg kun af omtale. Jeg forsøgte så at blande. Først fyldte jeg glasset halvt op med vand, så sukker, og så helt op med rom. Det smagte slet ikke dårligt. Desuden varmede det mine kolde fingre og min stivfrosne krop. Da jeg havde en ide om, at min dårlige mave også havde godt af groggen, fyldte jeg endnu et par gange glasset med rom og vand, og mit glas var aldrig tomt. Tjeneren skulede til mig, og da jeg betalte, var jeg meget forbavset over den lave pris.

Da jeg kom tilbage og fortalte købmanden om min tur, belærte han mig om, at man overlod det til gæsterne - som skik og brug var - selv at bestemme, hvor meget rom man fyldte i sit glas. Det almindelige var een påfyldning. Jeg havde blameret mig. Een, som ikke havde så megen takt og tone, var ildeset. For at genoprette min ære vil jeg nævne, at jeg ved senere besøg på Høppners Hotel har gjort min skade god igen.

I Løgumkloster

Da jeg kom tilbage fra min orienteringsrejse til Haderslev, lå der en march-befaling til mig på bordet. Barakkerne i Hyrup var nu færdige og vort arbejde fuldført, og turen gik nu til Løgumkloster,

hvor der lå flere kompagnier af samme slags som vores. Her kom vi også i kontakt med civilbefolkningen, og jeg fik et godt kvarter hos en møbelhandler. Her i Løgumkloster fik jeg lært at spille mausel, et spil hvor man i løbet af kort tid kunne sætte en formue til. Heldigvis tillod min tjenesteplan mig ikke megen tid til dette spil.

Hver morgen, inden det blev lyst, måtte jeg med mit kompagni foretage turen ud i nærheden af Skærbæk. Herude ved vestkysten var vort kompagnie indsat ved udbygningen af en forsvarslinie. Vi var udsat for blæst og kulde og havde kun ringe lejlighed til at finde læ nogen steder. Men muligheden skabte vi selv. Sneen blev skovlet op i en vold, og snart brændte en lystig ild, hvor fanterne skiftevis kunne varme sig. Også et provisorisk køkken fik vi lavet med tag, og siderne blev beklædt med teltdug. Jeg kunne ikke lade være med at tænke på den store kontrast mellem Schwarzwalds bjerge med fastlandsklima, hvor man kunde finde læ mellem bjerge og skove, og dette råkolde, blæsende klima ved den slesvigske vestkyst.

Straffefangerne

Kompagniet var sammensat af mennesker fra alle mulige erhverv og samfundslag: Vagabonder, zigøjnere, arbejdere, håndværkere, bønder, akademikere, og alle stod de under den strenge rigslov. Deres forseelser strakte fra lydighedsnægtelse til håndgribelige angreb på foresatte, fejghed, faneflugt, og hvad der ellers kunne være. Retfærdigvis må det tilføjes, at der nok ikke var forbrydertyper imellem dem i hvert fald kun få. De flestes »ugerninger« var krigsbetonet og af psykologisk art. For mange af dem blev straffen eftergivet, og de blev så igen sendt tilbage til deres enhed. Nogle af dem fik dog tilbagefald og landede hos os igen, og andre ville slet ikke frigi-

ves. De ville hellere blive hos os i fred for kugler og krudt.

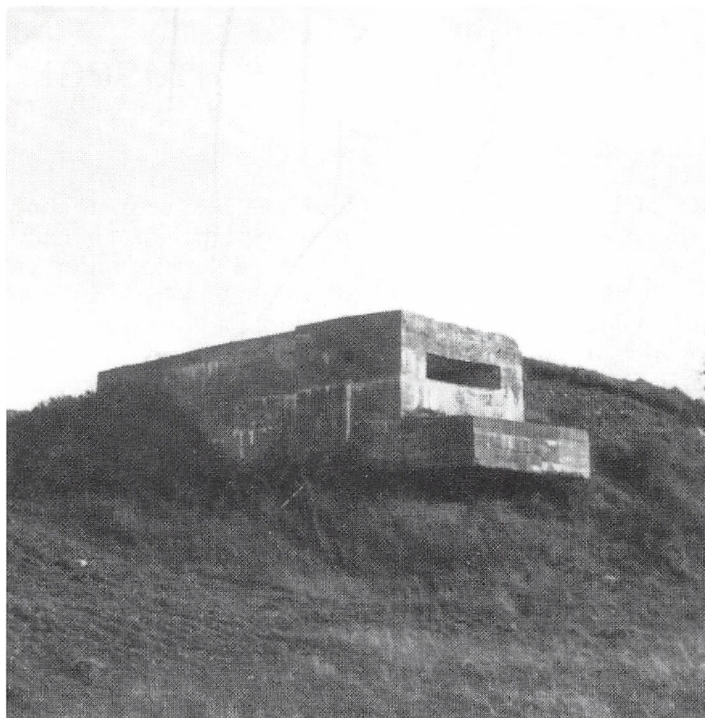
Jeg gik hele dagen fra arbejdsplads til arbejdsplads, dels af pligt og dels af egen drift for at holde mig varm. Af og til kiggede jeg ind på en bondegård, og mange gange var jeg så heldig at fremskaffe nogle sække kartofler som et godt tilskud til smalkosten.

Landskabet var ensformigt og sneklædt, kun mod nord blev det afbrudt af det massive tårn på Ribe Domkirke.

Øster Løgum-lejren

I begyndelsen af februar, mens det var streng vinter, blev jeg sammen med to underofficerer sendt til en lejr ved Øster Løgum. Lejren lå i trekanten, hvor Pottervejen løber ind i Hærvejen syd for Damgård Mølle, midtvejs mellem Rødekro og Hovslunde/Øster Løgum. Der var kun plads til vort kompagni.

Vor hauptmann fik jeg anbragt i Øster Løgum skole og mig selv på en proper bondegård lidt nord for Rødekro. Det er ikke altid heldigt, at hauptmann og løjtnant bor for tæt sammen, og jeg havde erfaret, at der før mig havde været en løjtnant indkvarteret på gården. Denne bondegård skulle blive min skæbne. Foruden den kvindelige ejer var der på ejendommen en frisk ung pige, og jeg var - trods ejerens betænkeligheder - stærkt interesseret i at få netop dette kvarter. Hvorfor fru havde sine betænkeligheder ved at tage mig ind i huset, ved jeg ikke, men jeg antager, at det var for at beskytte den unge pige, som var hendes svigerinde. Man kunne jo aldrig vide, hvad der ville ske med to unge mennesker under samme tag. Det resulterede da også i, at vi samme år blev forlovet, og da krigen var forbi, blev hun min kone. Det er hun den dag i dag. Gennem hende har jeg nu i over 50 år været i hjertelig forbindelse med den store familie i Nordslesvig og rundt om i det

Et af de mange militære straffefangere færdige produkter i Nordslesvig. En flankeringshule for maskingevær sammenbygget med opholdsrum på nordvestsiden af Potthøj. Fra denne og en tilsvarende nabo kunne der skydes over det lave terræn mod vest. Pladsen er nu Skrydstrup flyveplads. Foto: Institut for sønderjysk Lokallhistorie.

øvrige Danmark. Kompagniets opgave fra lejren ved Øster Løgum var at bygge en forsvarslinje ved Andholm, Lerskov, Skovby og Hovslund. Nogle af disse bygningsværker fra dengang står endnu - f. eks. betonbunkeren ved Lerskov.

Gennem min forlovede fik jeg nu nærmere kontakt med befolkningen og kunne skaffe noget ekstra forplejning »fødevarer« til vort kompagni. Ved kongen af Würtembergers fødselsdag, som vi fejrede, da vi var schwabere, kunne vi således byde på kaffe med mælk og mælkeris, og på dronningens fødselsdag lød menuen på æblegrød med mælk. Æblerne stammede fra Kuphals frugtplantage ved Aabenraa og mælken fra Hovslund og Rødekro mejerier. Jo, vi fik en god lejr der med lidt ekstra fødevarer.

Det vidste også den gode pastor Friederichsen i Øster Løgum, som gerne -

efter endt gudstjeneste i vor lejr - lod sig invitere til en god kop kaffe med kommisbrød og godt smør. Det var også ham, som forrettede begravelsen af en mand fra vort kompagni. Den afdøde var zigøjner, og hans stammebrødre, hvoraf vi havde nogle stykker, havde fremsat ønske om, at han blev begravet på zigøjnermanér. Dette ønske fik de opfyldt. Ved graven foranstaltede de en festlig ceremoni og spillede sørgmodige melodier på deres violiner.

Jeg havde med tiden fundet mig venner, som jeg stadig står i forbindelse med, men i vinteren 1917 var denne idyl til ende. Kompagniet kom til vestfronten i omegnen af Laon ved Chemin des Dames. Afskeden med Nordslesvig var svær - ikke blot for min forlovede og mig - men også for mangan underofficer og hans pige.

Det sker – på nordslesvigske museer

Bov Museum

I begyndelsen af januar i år blev Bov Museum ramt af et alvorligt uheld, idet der om natten sprang et fjernvarmerør på loftet i det stråttækte stuehus i den gamle herredsfogedgård »Oldemorstof«¹, som er en del af Bov Museum.

I løbet af nogle timer fossede flere tusinde liter varmt vand ud, som silede gennem loftet ned i udstillingsrummene og medførte betydelige skader både på såvel bygningen som på museumsgenstandene.

Ved en hurtig indsats fra personalet og fra Falck lykkedes det heldigvis at begrænse skaderne på museumsgenstandene, men de vandskadede rum skal igennem en større istandsættelse, før de igen kan tages i brug til udstillingsformål. I forbindelse med udtørringen af bygningen blev det nødvendigt at fjerne en del af en sekundær loftsbeklædning. Det afslørede nogle fine malede dekorationer på to loftsbjælker. Dekorationerne bestod dels af hvidgrå akantussyng på blå bund, dels af brogede bånd-blomster- og fugledekorationer på grå bund. På undersiden af bjælkerne var der spor af marmorering.

Nationalmuseets bevaringsafdeling foretog i marts en besigtigelse af bygningen og anbefalede, at der blev udført en farvearkæologisk undersøgelse af rummene med henblik på et restaureringsforslag. Samtidig foreslog Nationalmuseet, at der ved lejlighed blev udarbejdet en restaureringsplan for resten af bygningen.

En konservator fra Nationalmuseet har efterfølgende foretaget en detaljeret undersøgelse af bemalingen på træværk og vægge i de skadede rum og har udarbejdet et restaureringsforslag på grundlag af rummenes tidligere farveelementer. De to loftsbjælker, hvis dekorationer er af høj kvalitet, foreslås konserveret af Nationalmuseet.

Der er lidt delte meninger om dekorationernes alder, men de skal formentlig henføres til 1700-tallet.

Gården »Oldemorstof«¹ tilhører Bov kommune. Stuehuset, som i årenes løb har været genstand for mange om- og tilbygninger, stammer formentlig fra 1600-tallets begyndelse. Bov Museum, som har haft til huse på gården siden 1979, fik for nogle år siden udarbejdet et

Museet på Sønderborg Slot
Indtil 1. okt: Folkenes Selvbestemmelsesret - Slesvig 1920. En udstilling om folkeafstemningerne og Genforeningen i 1920.
3. nov. - 30. sept. 1996: »Om Dannebrog jeg ved...«. En udstilling om danskerne og deres flag.

Cathrinesminde Teglværksmuseum
Indtil 29. okt.: »Kludetæpper«. Særudstilling, der er udarbejdet af folke-mindeforsker og forfatter Eske K. Mathiesen.

Tønder Museum
Indtil 1. okt.: »Fra afstemning til afspænding« - Sønderjyllands nationale udvikling 1920-1995.

Sønderjyllands Kunstmuseum
Indtil 22. okt.: »Kunstnergaven« udstilling i anledning af genforeningsjubilæet.
23. sept. - 31. dec.: I Pumpehuset: Spaniensbilleder v. Bentemarie Kjeldbæk.

Aabenraa Museum
Indtil 8. okt.: »Sønderjyden og politikeren H. P. Hanssen«. I anledning af 75 året for Genforeningen viser Aabenraa Museum en udstilling om H.P. Hanssens særlige indsats. Udstillingen forlænges til 8. oktober.

Haderslev Museum
19. aug. - 1. okt.: »Told og skat i 75 år«. Udstilling om told- og skattevæsnerens historie med hovedvægt på deres rolle i Sønderjylland efter Genforeningen. Arr. af Told og Skat-museet.

Midtsønderjyllands Museum
Indtil ultimo nov.: Udstillingen »Den magiske tærskel«.

arkitektforslag, som skulle føre det gamle stuehus tilbage til en bygningsmæssig indretning fra tiden før de seneste årtiers bygningsændringer, som bl. a. havde medført, at de gamle bræddegulve i hele huset var blevet erstattet af støbte betongulve med tæppebelægning.

Da hverken kommunen eller museet har midler til at gennemføre en så omfattende restaurering af bygningen,

har arkitektforslaget ligget godt gemt i en skuffe. Nu håber museumsbestyrelsen imidlertid, at det alvorlige uheld, kan føre til, at man benytter anledningen til at give den fine gamle herredsfogedgård den restaurering, som den fortjener.

Det forudsætter naturligvis, at der kan skabes interesse for projektet, og at det lykkes at skaffe de nødvendige midler.

Tre gottorpske jordebøger 1607-13

Ved Peter Kr. Iversen, *Historisk Samfund for Sønderjylland* 1995, bd. I-II, 637 s.
Medlemspris: 175 kr. Bogladepris: 240 kr.

Fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen har en række gode kildeudgaver bag sig. Her på det seneste har han føjet to vægtige til listen: De Hansborgske Domme, som han er medudgiver af, og de her foreliggende jordebøger, som han alene har haft ansvaret for.

Jordebøgerne dækker amterne Aabenraa, Løgumkloster og Tønder (inklusive Før og Sild). De er skrevet på plattysk og her udgivet bogstavret på originalsproget. En meget fyldig ordforklaring i bind 2 gør det imidlertid let at forstå, hvad de mange poster omhandler.

Jordebøgerne nævner hver enkelt gård eller kåd for sig i geografisk orden. Som alle andre jordebøger opregner de først og fremmest de faste årlige afgifter fra bønderne. De tre gottorpske jordebøger udmærker sig imidlertid ved at give en række andre oplysninger, der gør det muligt at få et mere præcist billede af landbosamfundet i disse områder omkring 1600 - et billede, vi næppe har tilsvarende på det tidspunkt fra noget andet sted i Danmark.

På fastlandet nævnes således, hvor meget hver gård normalt såede af de enkelte kornsorter. Østpå og på geesten anføres desuden gårdenes størrelse ved ottingtal og plovstal, i marsken anføres i stedet det præcise areal af ager og eng. Det dækker over, at man østpå og på geesten i reglen havde fællesskab, mens jorden bestod af individuelle lodder i marsken.

Jordebogen over Tønder amt opregner, hvor mange kreaturer, heste og får, hver bonde »græsser«. Det kommenterer udgiveren således: »Endvidere er der oplysninger om besætningernes størrelse eller måske snarere de enkelte gårdes og kåds græsningsrettigheder«. I de følgende sætninger fortsætter udgiveren desværre med at betragte tallene

som besætningsoplysninger, selvom der faktisk må være tale om græsningsrettigheder - bl. a. nævnes disse tal for græsning af kreaturer kun, hvor fællesskab og dermed kollektiv græsningsret forekommer.

Denne lille usikkerhed i tolkningen er ikke typisk for udgaven, hvis ordforklaringer i almindelighed leder brugeren trygt gennem de mange specielle plattyske udtryk. Der er også udmærkede steds- og navneregistre, der letter brugen for lokal- og slægtshistorikere væsentligt. Jordebøgerne er vægtige kilder til Sønderjyllands landbrugs-, lokal- og personalhistorie. Udgaven har gjort dem let tilgængelige.

cpr

Et liv i politik

Hans Nielsen: *Streifzüge durch mein Leben*.
Studieafdelingen, Flensborg 1994, 219 sider, ill.

Hans Nielsen erindringer er en af de få socialdemokratiske erindringer, der findes fra det danske mindretal. De to andre er Hermann Clausen, Slesvig- og W. L. Christiansen, SPF-erindringer, begge skrevet på tysk. For begge forfatteres vedkommende sluttede de sig til den danskorienterede del af hjemstavnsbevægelsen efter 1945.

Det typiske erindringsstof fra mindretallet er skrevet af gammel-danske fra før 1945, og det er også disse ofte gammel-konservative kredse, der i høj grad har præget mindretallets selvforståelse og historieopfattelse, og til dels stadig gør det i ledende mindretalskredse i Flensborg.

Det billede bryder Hans Nielsen med. Det var nazismen og SPD's og fagforeningernes laden-stå-til over for den nazistiske vold, der fik ham til at slutte sig til mindretallet i 1933. Mens en del af de gammel-danske, der efter 1945 blev ledende i mindretallet i deres erindringer, slører, hvornår og hvorfor de søgte ind i mindretallet, lægger klejnsmeden fra Harreslev, Hans Nielsen, ikke skjul på de politiske motiver bag sit valg af det danske.

Han er et politisk menneske, socialist og fagforeningsmand. Det lyser ud af erindringerne. Hans politiske bevidsthed var nydansk. Han tænkte politisk, ikke parti- og mindretalspolitisk, men social- og fagforeningspolitisk, hvilket hans sygekasse- og fagforeningsvirke vidner om.

Hans Nielsens erhvervspolitik stødte på modstand fra SSW-gruppen i Harreslev, hvor de ledende arbejdere havde mere kulturelle og mindretalsbetonede holdninger. De betragtede ham vel mest som nydansk og syntes ikke, at han var dansk nok. Harreslevs hurtige vækst i 1960'erne førte til en tilbagegang for Sydslesvigsk Vælgerforening (SSW) og det lastede lederne i Harreslev Hans Nielsen for, hvilket i længden isolerede ham politisk. Uviljen mod flygtningene, der krævede deres i et presset tysk efterkrigssamfund, kommer tydeligt frem, men også ydmygheden overfor det danske og taknemmeligheden for Sydslesvig-hjælpen. Politisk var det danske demokrati og dets sociale indstilling et forbillede for Hans Nielsen i hans politiske arbejde. Dette og hans modstand mod nazismen gav ham et ståsted, men han var skuffet over, at Sydslesvig ikke kom til Danmark i 1945.

Det er velgørende at læse en bog, der er så ligefrem, og som ikke lægger skjul på brudflader, spændinger, sammenhænge og stemninger, der ellers holdes skjult. Det er den slags erindringer, der er med til at give efterkrigstidens politiske bevægelse i Sydslesvig sin historie tilbage.

Nils Vollertsen

Haderslev Roklub

John Meisler: "Haderslev Roklub's historie 1919-1994" Haderslev 1994.

De var hurtige i Haderslev, den gruppe af unge, der startede Haderslev Roklub i 1919. Midt under den nationale kamp og det økonomiske kaos efter Tysklands sammenbrud formåede de at samle kræfter til at starte en roklub. Dermed blev det ikke. På kun tre måneder lykkedes det for klubben at samle penge og efterfølgende opføre et bådehus. Unægtelig noget af en præstation situationen taget i betragtning.

Derved kunne klubben i 1994 tage for-

skud på de mange jubilæer i kølvandet på Genforeningen. Ved den lejlighed skulle klubben naturligvis have et festskrift om de første 75 år. Resultatet er blevet et særdeles stofmættet værk på 156 sider, der år for år behandler større og mindre begivenheder i klubbens historie. Det er tillige blevet en smuk bog. Ikke mindst bemærker man det omfangsrige og velvalgte billedstof fra livet i og omkring klubben. Unægtelig en kraftpræstation.

Når jeg alligevel ikke er helt tilfreds med bogen, skyldes det netop de mange oplysninger. Læseren har ganske enkelt svært ved at se skoven for bare træer. Endvidere bliver man til tider træt af de mange træer, som når man - næsten - år for år får præsenteret datoerne for tilbagevendende begivenheder som standerhejsningen, standerstrygningen og generalforsamlingen. Det ville derfor have været ønskeligt om forfatteren - redaktøren? - lidt oftere var steget til vejrs og havde set ud over trætoppene.

Det er relevant, at klubben i foråret 1942 havde det største medlemstal nogensinde, men det havde givet en bedre forståelse og et bredere perspektiv, hvis man havde sammenholdt dette med udviklingen inden for rosporten i årene under og lige efter anden verdenskrig. Rosporten oplevede i disse år et medlemsboom og en roaktivitet, som først blev overgået i en kort periode i slutningen af 1970'erne. Det havde formentlig også gjort det lettere at forstå den uro, der var ved klubbens generalforsamling i 1946. Når så mange nye medlemmer som i starten af fyrrerne på så kort tid skulle lære klubbens omgangstone at kende, kunne det ikke undgå at give anledning til konflikter.

Når dette er sagt, skal det ikke glemmes, at bogen er blevet til af kærlighed til klubben og livet på vandet. Jeg er derfor overbevist om, at klubbens medlemmer har fået en bog, som de vil sætte pris på i mange år fremover.

kf

Næste nummer udkommer
i begyndelsen af oktober.

Sønderjyllands middelalderlige døbefonte.

Bagsiden
om
forsiden

Danmark er granitdøbefontenes land. Intet andet sted findes så mange middelalderlige døbefonte i dette materiale bevaret. Det er således bemærkelsesværdigt, at de findes i hele det middelalderlige Slesvig, hvorimod der kun findes tre granitdøbefonte bevaret i Holsten. I Sønderjyllands amts 128 sogne er der bevaret ca. 110 middelalderlige døbefonte, hvoraf godt 90 er hugget i granit. De øvrige er udført i importerede sandsten eller støbt i bronze.

Man kan inddele fontene i en række grupper med et vist indbyrdes motivsammenfald. Blandt de sønderjyske fonte er det muligt at udskille adskillige motiver, der så at sige »går igen« fra font til font, uden at man af den grund kan tale om, at fontene er helt identiske. Der findes næppe to helt ens fonte.

To motiver har specielt været populære i Sønderjylland, og døbefonten fra Kværs udmærker sig ved at rumme begge motiver: Arkadebuer og bladranke. Arkademotivet findes på 32 døbefonte i et område fra Vejle fjord til Tønder. Centralt er her en række arkitektonisk udformede arkadebuer, der dækker hele, eller dele af, kummen. Åbningerne mellem arkadernes søjler kan være enten blank eller smykket med forskellige udhugne motiver, ligesom de kan være dekoreret på anden vis. En af de fornemste repræsentanter for denne type er fonten i Jægerup, der har en kirke indhugget på fontens fod, men også den mærkelige font i Lintrup, hvor en hund snor sig gennem arkaderne i sin jagt på en hare, er værd at bemærke.

Det andet sønderjyske hovedmotiv er en bladranke, der snor sig rundt om kummen. Dette motiv findes, bortset fra nogle eksemplarer på Nord- og Vestfyn, udelukkende syd for Kongeåen. Her kan den deles i to grupper, en sydlig, hvis fornemste repræsentant er fonten i Uge kirke, og en nordlig gruppe, der efterhånden er blevet kendt som resultater af arbejdet i (Haderslev-mesterens)

værksted. I landsbykirkerne rundt om denne by findes en række fonte med så mange ensartede træk, at Mackeprang uden beviser placerer værkstedet i områdets eneste by. Disse fonte er om kummen dekoreret med en kraftig bladranke, hvis blade aldrig krydser stænglen. På siderne af den firkantede fod findes felter, hvori der er indhugget et blad, et træ eller en meget karakteristisk fugl. Fodens hjørner er markeret med en knop. Sådanne fonte findes i Bjerning, Starup, Øsby og Vilstrup kirker, men også så langt fra Haderslev som Øster Løgum, Hellevad og Tislund. Via andre motiver, som f.eks. fuglen og en speciel mangebladet roset, kan også fontene i Grarup, Bevtoft og Taps, samt Tyrstrup og Fjelstrup henføres til værkstedet. De samme motiver genfindes endvidere på enkelte romanske gravsten (Tyrstrup og Øsby) samt tympana (Grarup og Fjelstrup).

Rundt om i landsdelen findes desuden andre små grupper af fonte, der synes at stamme fra samme hånd. I Rejsby, Spandet og Hostrup har menighederne f.eks. ønsket løver på deres døbefonte, hvorimod Brøns og Abild hellere ville have krydsende rundbuer og en bladranke på deres.

Hertil skal lægges enkelte helt enestående fonte, hvis motiver primært synes at skulle fortælle en bestemt historie. Her rager »løvedræberfontene« i Munkbrarup i Sydslesvig og Skt. Hans på Før op, men også fonten i Skodborg, der »bæres« af tre ca. 68 cm høje figurer, er et fornemt eksempel på stenhuggerens håndværk, når det er bedst.

Fornemst blandt de få sandstensfonte i Sønderjylland er den store font i Ballum, der stammer fra et af de mange stenhuggerværksteder i Namur i Belgien. Sammesteds fra kommer fontene i Højer og Tønder, hvorimod døbefonten i Nordborg er et smukt eksempel på de mange importerede fonte fra Gotland.

Lennart S. Madsen